

що ця теорія не дає відповіді на запитання: на чому ґрунтується зобов'язуюча сила державних наказів і особливо зв'язок законодавчої інстанції з своїми власними приписами.

Позитивне право не в змозі бути критерієм оцінки себе самого. Потрібні інші, вищі і неопозитивні критерії. Однак позитивізм вилучив метафізичну проблему основ права, переступив через його позачасові начала і заперечив ціннісно-аксіологічний підхід до права.

Враховуючи актуальність та складність проблеми, що розглядалася, подальшого поглибленого дослідження потребують такі напрями, як каузальність і цілепокладання як види детермінації у праві, смисл і мета права, право і факт, онтологічне місце права.

Література

1. Бермап Дж. Западная традиция права: эпоха формирования. — М., 1994. — С. 57.
2. Дешпие Ллойд. Идея права. — М.: ЮГОПА, 2002. — С. 113–127.
3. Реале Дж., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. Т. 3. Новое время. — М.: ТОО ТК «Петрополис», 1996. — С. 44–49.
4. Апология мировой правовой мысли: В 5 т. Т. 3. Европа–Америка: XVII–XX вв. — М.: Мысль, 1999. — С. 389–394, 400–404, 714.
5. Родоначальники позитивизма. — С.Пб., 1913. — Вып. 5. — С. 232–240.
6. Дудченко В. В. Антиномії права в ученні Густава Радбруха // Часопис Київського університету права. — 2005. — № 3. — С. 43.

УДК 316.42(477)

В. Ю. Барков, Т. В. Розова

СУПЕРЕЧНОСТІ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ ТА ЗАСОБИ ЇХНЬОГО ПОДОЛАННЯ

Незалежність України, здобута під гаслом розбудови громадянського суспільства та соціальної, правової, демократичної держави, у другому десятиріччі своєї новітньої історії має отримати надійне соціально-економічне та ідейно-політичне підґрунтя через подолання накопичених за останні роки суперечностей. Терміни «громадянське суспільство», «громадська думка» та «сучасна демократична держава» діями головних суб'єктів політичного процесу повинні перетворитися на дійсність та перевести країну у стадію сталого розвитку.

Саме цьому повинні служити чітке визначення змісту зазначених суперечностей та засобів їхнього подолання, адекватних поточній політичній та соціально-економічній ситуації. Генеральними напрямками такої роботи покликані стати:

а) впровадження у політичну свідомість та громадську думку прагматичного підходу до характеру та функцій громадянського суспільства з точки зору національних інтересів України;

б) введення у дію механізму реалізації потенціалу громадських організацій щодо посилення продуктивності влади у сфері демократизації та соціалізації держави, а також захисту прав і свобод громадян;

в) знаходження оптимуму у взаєминах громадянського суспільства і держави, що істотно збагатить інструментарій міждержавного спілкування та поліпшить міжнародний імідж України.

Внаслідок цього можна очікувати ствердження в Україні характерних рис громадянського суспільства — довіри, взаємодопомоги, толерантності, здатності до кооперованих дій, віри громадян у власні сили, зорієнтованість на громадські справи, почуття відповідальності.

Тоталітарна спадщина України, безумовно, ще й досі має великий вплив на регенерацію залишків старих суперечностей радянського часу, дещо оновлених сучасними обставинами та діями посткомпартійних політичних керівників. Але з огляду на те, що ця тенденція природно неминуче зійде на ніщо, на нашу думку, доцільно не шукати виправдання у «родимих плямах» минулого, а звернути увагу, насамперед, на ті *суперечності*, які породжені розвитком відносин суспільства та держави вже за новітніх часів незалежності.

Головними серед таких є:

1. Всупереч природному процесу самоорганізації тих чи інших груп населення триває *штучно зтягнутий попередньою владою* термін зберігання патерналістських сподівань значної більшості деконсолідованих громадян не на власні сили, а на допомогу державних структур. Внаслідок цього була законсервована внутрішньо (нестаток політичної культури) та зовнішньо (волюнтаризм представників влади) мінімальна можливість цієї більшості стимулювати легальними засобами відповідні структури до належного виконання своїх обов'язків перед громадянами, що жило деструктивний вплив як чиновницької сваволі, так і соціальної стихії.

2. Україна знаходиться: а) *перед необхідністю* йти власним, найкоротшим шляхом розбудови громадянського суспільства в умовах певного дефіциту соціальних ресурсів держави та панування бідності при відсутності сформованого та дієздатного середнього класу, що знижує можливості інтенсивного розвитку громадянських інститутів; б) *у певному стані* між проголошенням Конституції та реальним виконанням кожного з її положень внаслідок відсутнього браку дієвих правових механізмів, здатних гарантувати повний обсяг проголошених прав і свобод громадян; в) *на початковому ступені* усвідомлення ідеї правового порядку і таких базових понять громадянського суспільства, як демократія, права людини та верховенство закону, поділ влади, світський характер держави, поліконфесійність та повага прав національних меншин.

3. Україна перебуває *у режимі пульсуючої політичної розпорошеності*, представленому такими орієнтаціями громадських організацій: демократична держава з переважно європейською або з євразійською, насамперед проросійською, орієнтацією; соціалістична/комуністична держава з переважно євразійською орієнтацією; індиферентні або поліваріантні зовнішньополітичні настрої, але

з чіткою інтернаціональною установкою на ринок і приватну власність як на головний засіб реформування суспільства.

4. В Україні домінував і дотепер домінує вплив закордонних донорів на формування та діяльність громадських організацій, які складають механізм корекції розвитку «третього сектора» країни у вигідному для грантодавців напрямку і через це транслиують свої, іноді вельми суперечливі настанови інститутам влади. Так, найменше фінансувалися культурологічні проекти, з грантової підтримки майже зовсім випали сектор науково-технічних українських організацій та підтримка наукових товариств, суттєво зменшилися гранти на мас-медіа. Гранти забезпечують громадським організаціям незалежність від української влади, стимулюючи громадську активність, але останні одночасно впадають в іншу залежність — від свого спонсора, і можуть непрямо сприяти формуванню негативної уяви про владу. Усе це відбувається за умов нерозвиненості фінансової підтримки громадських організацій за рахунок внутрішніх корпоративних джерел та пільгового оподаткування.

5. За умов відсутності у громадських організацій імунітету від політичних маніпуляцій та достатніх можливостей конструктивного діалогу з владою, вони стають зручним інструментом у боротьбі за неї. Звідсіля випливає сприйняття влади багатьма з цих організацій як свого ворога або принаймні недружню силу, з якою треба боротися і не можна співробітничати. У той же час сама влада також бачить в опозиційних організаціях одну лише деструктивну силу і не враховує конструктивні пропозиції «третього сектора». Таким чином створюється замкнуте коло, у якому сторони не чують одна одну.

6. В Україні зберігається низька якість послуг громадських організацій, наявність серед них егоїстичних та заробітчанських інтересів, недосвідченості, бо процес їхньої професіоналізації все ще є далеким від оптимуму, а це, у свою чергу, дискредитує «третій сектор» і в очах громадськості, і в очах влади. Основою для підозр у непрофесіоналізмі є невчасність і неадекватність відповідних рекомендацій. Зокрема, це призводить до того, що державні структури частіше сприймають громадські організації як небажаного прохача або, в кращому разі, як другорядного партнера.

Серед наслідків хронічної дії зазначених суперечностей виокремимо такі:

- на сьогодні громадянське суспільство не є ані збалансовуючою протипологом, ані центром впливу, з яким вважає за необхідне рахуватись влада;
- різноманітні сегменти не відчують один одного спільниками у взаємодії з державою;
- зорієнтованість ЗМІ на взаємодію з владою, ігноруючи при цьому реальні інтереси громадянського суспільства;
- низький рівень правової культури всіх суб'єктів суспільних відносин;
- надмірно політизований та одержавлений характер діяльності профспілок як компонентів громадянського суспільства. Як наслідок — відсутність паритетних засад соціального партнерства;
- делегітимізований стан інституту правосуддя, його відірваність від суспільного контролю;

- розпорошеність та соціальна неструктурованість політичних партій як посередників між громадськістю та державою;
- державна влада перебуває в умовах перманентної кризи легітимності, значна частина населення їй не довіряє, не вміє і боїться її контролювати;
- розкол, що охопив релігійну сферу суспільства, не сприяє формуванню інтегруючої ідеї, яка б спроможна була стати стратегічним пріоритетом соціального розвитку.

Значного ускладнення процесам становлення справді дієвого громадянського суспільства додають особливості культурно-історичного характеру розвитку української нації. Тривалий період існування під тиском іноземного панування сформував в масовій свідомості стійке неприйняття владних повноважень, опозиційне ставлення до влади та бажання її позбутися. Останнє сприяло утвердженню конфронтаційного типу політичної культури, що, в свою чергу, знищує будь-які підвалини суспільної підтримки політичних рішень. Разом із тим у поведінці українців продовжують зберігатися принцип «моя хата скраю» та спроби вирішення особистих проблем в першу чергу через «зв'язки» чи хабарі, а суспільні проблеми взагалі вважаються завданням «начальства».

За сучасних умов особливого значення набувають такі пріоритети, як забезпечення належних правових та інституціональних підвалин становлення громадянського суспільства, державна підтримка громадських організацій різних типів, діяльність яких спрямована на утвердження демократичних цінностей у суспільстві, координація діяльності місцевих органів виконавчої влади щодо співпраці з громадськими організаціями. Проблема законодавчого регулювання механізмів взаємодії громадських організацій з державними інституціями стала нагальною.

Отже, визнаючи усвідомлення всіма соціальними суб'єктами необхідності створення справді дієвого громадянського суспільства, доречно говорити про початок переходу українського суспільства від нормативно-теоретичного рівня дискусій з цього питання до налагодження реальних механізмів практичного втілення поставленої мети з урахуванням специфіки історичних та культурних особливостей місцевого розвитку.

На цьому тлі першочерговими завданнями повинні стати:

- 1) налагодження взаємного публічного діалогу, що є необхідною умовою підтримки довіри державним органам. При цьому надзвичайно важливим тут є дотримання паритетних засад, обопільна відповідальність громадянського суспільства та влади;
- 2) становлення «демократії співучасті» — взаємодії державних органів з громадськістю, розширене інформування населення про державні справи та активізація широкої участі громадян під час прийняття рішень на всіх рівнях;
- 3) запровадження практики регіональної співпраці відповідно до різноманітних сфер діяльності на рівні місцевого самоврядування та заснування органів співробітництва, що включатимуть представників обох сторін («круглі столи», спільні комісії);
- 4) вдосконалення правової та громадянської освіти як посадовців (зміна

стереотипів зневажливого ставлення до виявів громадської активності), так і населення в цілому.

Конкретними засобами подолання суперечностей у розвитку громадянського суспільства в Україні, на які варто звернути першочергову увагу, є, на нашу думку, такі:

– державна підтримка залучення представників громадських організацій до співпраці з урядом у вигляді *проведення громадських слухань*. Всеукраїнські та місцеві громадські слухання сприяють забезпеченню системності роботи виконавчих структур, налагодженню та поглибленню конструктивного діалогу між владою та населенням. З часом подібні заходи мають усі шанси стати додатковим механізмом легітимації політичних рішень. Для забезпечення прозорості та об'єктивності подібних заходів, зворотного зв'язку зі сторонами бачиться доречним залучення до їх проведення більш широкого спектра політичних сил та утворення при центральних та місцевих органах виконавчої влади *реально діючих громадських рад* (колегій), що виконуватимуть функцію дорадчих органів. До їх складу мають увійти в однаковому співвідношенні представники від об'єднань громадян, ЗМІ та органів виконавчої влади;

– з метою подолання недостатньої розвиненості горизонтальних зв'язків між громадськими організаціями (обмін інформацією, вжиття спільних заходів) та підвищення рівня їхньої координації, впливу на владу та міжнародного іміджу Кабінету Міністрів України з усіма зацікавленими відомствами та установами у найближчий час доцільно провести Всеукраїнський конгрес громадських організацій України із фундацією постійно діючого одноіменного органу управління. Це істотно сприяло б як підвищенню контролю громадських організацій за діями влади, подоланню їхньої міжрегіональної ізольованості, так і впровадженню державницької ідеології серед громадського загалу. Одним з питань першого засідання новоствореної організації могло б стати обговорення Національної концепції розвитку громадянського суспільства в Україні, де поєднувалися б національні особливості та риси аналогів Західного світу, а також інтереси першого і другого секторів суспільства. Тільки в активній взаємодії українських державного, комерційного та громадського секторів може сформуватися демократичне українське суспільство. Допомога ж донорських неукраїнських організацій у цьому процесі повинна відігравати суто допоміжну роль;

– з урахуванням малої впливовості громадських організацій на підготовку, супровід і прийняття рішень уряду та місцевих органів влади принципами зазначеної концепції покликані стати такі: започаткування практики експертизи проектів нормативних актів на предмет потенційної шкоди або сприяння розвитку громадянського суспільства; правова освіта громадськості, налагодження партнерства та обміну досвідом між громадськими організаціями; дотримання антимонопольного принципу у сфері інформаційного простору; зміцнення почуття національної ідентичності; розробка та забезпечення реалізації механізмів відкритості та прозорості влади, залучення громадськості до процесів прийняття рішень; реалізація політики громадської консолідації для

вирішення соціально значимих проблем — мінімізації бідності та створення міцного середнього суспільного прошарку як стабілізуючого елемента соціальної структури; удосконалення існуючих і розробка нових форм соціального партнерства; розробка ефективних механізмів підтримки діяльності громадських організацій у реалізації соціальних програм;

– та обставина, що громадські організації фактично не мають місцевих фінансових джерел для підтримки своєї діяльності, а надання благодійних пожертвувань місцевими бізнесовими компаніями не є суттєвими, дотепер компенсується зарубіжними приватними фондами та урядовими програмами підтримки демократії. Самостійно вести господарську діяльність, згідно з Законом України «Про об'єднання громадян», ці організації не можуть — для цього потрібно заснувати окремі господарчі структури, для внесення до статутного фонду яких потрібні кошти або майно. Отже залишається лише два засоби виходу з зачарованого кола. Один — різко трансформувати юридичні основи діяльності громадських організацій, послабити податковий прес, стимулювати внутрішню добродійність, приділили їм державну увагу, а також додатково гарантувати свободу критичних висловлень на адресу влади. Інший шлях — створити сприятливі фінансові умови для деякого сегмента громадських організацій і забезпечити їх бюджетними грошима. При цьому ефективність бюджетного фінансування незалежних некомерційних організацій зростатиме за однієї з двох умов — можливості до залучення до роботи добровольців (волонтерів), неординарність завдань, що підлягають вирішенню;

– для того щоб відповідати принципам громадянського суспільства, адміністрація і соціальні робітники повинні активно сприяти добровільним організаціям, групам соціальної дії та самопомоги. Соціально уразливі групи повинні мати можливість навчитися, як одержувати доступ до суспільного і політичного прийняття рішень для того, щоб ефективно захищати свої власні інтереси за допомогою консультування, мобілізації і координації. Проте ситуація стає більш складною для місцевих адміністрацій, коли вони повинні мати справу з групами захисту громадян, що протестують проти політичних або адміністративних рішень, які зачіпають їхні власні інтереси. Це може створити етичну і тактичну дилему як для адміністрації соціальних служб, так і для соціальних робітників. З етичної точки зору, питання полягає в тому, чи може адміністрація або її робітники солідаризуватися зі своїми клієнтами. З тактичної точки зору, відмова від підтримки таких дій може «відчинити двері» наростаючому конфлікту.

З тим щоб зрозуміти всю складність завдань, що постали перед нами в процесі побудови громадянського суспільства, ми можемо виокремити низку загальних засад:

- для успішного функціонування і розвитку громадянського суспільства необхідною є наявність розвинутої соціальної структури, в якій мають знайти своє відображення різноманітні форми власності, інтереси людей, груп і прошарків населення і яка також повинна мати розвинуті горизонтальні зв'язки;
- громадянському суспільству притаманні високий рівень розвитку особи-

стості — в соціальному, інтелектуальному і психологічному аспектах, її внутрішня свобода і здатність активно підключатися до різноманітних сфер діяльності;

- в економічній сфері серед ознак розвиненості громадянського суспільства є створені на ініціативній основі численні підприємства недержавного сектора — з приватними і колективними формами власності;

- у соціальній сфері серед таких показників виокремлюються: існування недержавних засобів масової інформації, а також механізмів вияву, формування і вираження суспільної думки з метою вирішення соціальних конфліктів, розвиненість форм самоврядування, суспільних організацій та рухів;

- у політичній сфері на користь розвиненості громадянського суспільства можуть служити різноманітні суспільно-політичні об'єднання, партії та рухи, чия діяльність спрямована на захист прав та свобод громадян, а також на збереження базових принципів демократії;

- і, нарешті, в духовній сфері розвиненість громадянського суспільства визначається: свободою думки, слова, совісті, існуванням механізмів для їх реалізації, для забезпечення можливостей самовираження особистості, її духовного розвитку з метою їх самостійного та самодіяльного об'єднання в інтересах розвитку науки, культури і творчості.

УДК 316.42(477)

Г. В. Лукашова

СУЧАСНА УКРАЇНА: ЗМІНА ПАРАДИГМИ У ФОРМУВАННІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Нові суспільно-економічні і духовні реалії України ясно вказують на неможливість ефективного просування нашої держави на шляху до правової, соціальної, демократичної держави без зміни парадигми у формуванні громадянського суспільства. Зростання значення у сучасному світі ідей, принципів, теорій демократії, гуманізму, прав та свобод людини та громадянина, подальший розвиток процесу демократизації політичної системи українського суспільства призвели до актуалізації цієї проблеми. Події грудня 2004 року перетворили «громадянське суспільство» з предмета абстрактно-логічного мислення в предметно-практичне знання, в першочергове завдання внутрішньої та зовнішньої політики України [1, 6].

Слід визначити, що поняття «парадигма» широко використовується у правовій літературі. Воно було визначено ще у 60-ті роки минулого сторіччя американським ученим Т. Куном: «Під парадигмами я розумію визнані усіма досягнення, які протягом деякого часу дають суспільству модель постановки проблем та їх вирішення» [2, 11]. Він не тільки розширив поле дослідження